

NĚKTERÉ SOCIOLOGICKÉ PROBLÉMY RACIONALIZACE PRÁCE V NAŠEM ZEMĚDĚLSTVÍ

A. BURIAN

Všechny trendy, jež předznamenávají další vývoj našeho zemědělství, jsou v podstatě racionalizačními procesy. Koncentrace, specializace, kooperace i integrace zemědělské výroby představují rozvoj racionálních opatření, směřujících k dosahování optimálních výsledků v kvantitativních i kvalitativních ukazatelích. Realizátorem všech těchto úkolů i rozhodujícím tvůrcem konečného efektu vynaložených prostředků se v tomto dění stává stále více člověk. On je mírou věcí, pro něho socialistická společnost musí usilovat o přesvědčivé ekonomické vítězství nad ostatními systémy.

Lidský faktor však v tomto procesu rovněž nabývá nové podoby a výrazně se mění. Nejenže získává zcela nové postavení v podobě *sociální skupiny*, diferencované již podle netradičních kritérií, ale nabývá i nových vlastností jako *pracovní síla*, novým způsobem kvalifikovaná a zaujímající nový vztah k výrobním prostředkům.

Proces racionalizace zastihuje u nás socialistickou rolnickou třídu, úzce spjatou se systémem, který přesvědčivě nastolil nejen dokonalejší a produktivnější výrobní způsob v tomto sektoru, ale dosáhl i významného zvýšení životní úrovně a modernizace životního stylu celé populace. Sociální diferenciací podle majetku, hluboce vžitá více než stoletým kapitalistickým vývojem vesnice, byla definitivně zlikvidována. Současná diferenciací respektuje především *dělbou práce* a je v podstatě odrazem *kvalifikačních* kritérií. (V této analýze úmyslně pomíjíme specifikum soukromě hospodařících rolníků, poněvadž jejich podíl v procesu racionalizace práce tohoto sektoru je zanedbatelný a bude se zákonitě ještě snižovat.)

Kvalifikace našich zemědělců (včetně žen pracujících v našem zemědělství) prošla během neobvykle krátkého období převratnými změnami. Z univerzální kvalifikace horizontálního typu, získávané prostým předáváním zkušeností z generace na generaci, během dvou desetiletí socialistického vývoje vznikla paleta specializovaných profesí s vertikální kvalifikační strukturou, podmíněnou vyučením v oboru, středoškolským i vysokoškolským vzděláním, s neustálým nárůstem funkce vzdělání.

K podstatným změnám dochází i ve vztahu člověk — výrobní prostředek, zejména pak člověk — pracovní nástroj. Pomineme-li oblast pro tuto etapu vývoje již vyřešených primárních vlastnických vztahů, jež diferencovaly naše rolnictvo na zemědělské dělníky, družstevníky a malovýrobce, vztahů, jež budou patrně dále řešeny, ať již jako důsledek ukončených racionalizačních přeměn celého sektoru, nebo jako jejich předpoklad, nemůžeme pominout vztahy z ekonomického hlediska sekundární, leč sociologicky významné a pro tuto fázi přeměn příznačnější. Nástup stále složitější techniky, strojů a technologií jednak vyžaduje různý stupeň kvalifikace pracovníků, jednak modifikuje funkci člověka v konkrétním dílčím výrobním procesu a mění charakter jeho činnosti. Mízí fyzicky namáhavé práce, které se přeměnily většinou v náročné ovládání složitých výkonných strojů. Ale je odsouzena k zániku i jednoduchá nenamáhavá práce tam, kde zatím nahrazuje nedokonalost strojů, kde člověk funguje jako *součást* stroje (výrobní linky apod.), provádějící dílčí operace. Proces racionalizace práce (a s ním úzce spjatý rozvoj úrovně výrobních prostředků) zákonitě bude posouvat lidskou činnost ke stále kvalifiko-

vanější, tvůrčí práci, kde i vztah člověk – stroj bude vyjadřovat vládu člověka *nad strojem*, funkci člověka jako síly ovládající, organizující, řídicí, programující, plánující, zdokonalující, objevující a vynalézající.

I zde bezpochyby bude vývoj směřovat ke stále složitějším činnostem a lidské síly a schopnosti bude třeba s *předstihem* rozvíjet a pro tento proces připravovat. Tyto trendy v plném rozsahu akceptuje politika SSSR zejména ve Směrnících XXIV. sjezdu KSSS.

PŘEKROČENÍ KONTROLOVANÉHO MINIMA

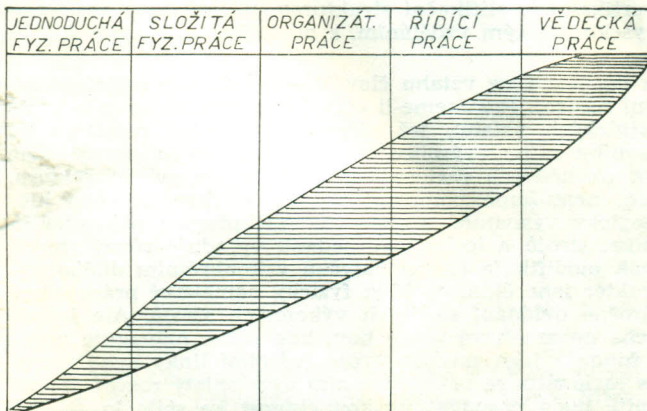
Sledujeme-li pohyb výrobních sil, zejména ve vyspělých socialistických zemích, vidíme nezadržitelný vzestup významu vysoce kvalifikované práce. Srovnáme-li vliv různě kvalifikovaných druhů pracovních činností na *tempo růstu produktivity práce*, zjistíme paralelní průběh faktorů „kvalifikovanost práce“ a „síla jejich vlivu na tempo růstu produktivity práce“ (obr. 1).

Tuto hypotézu plně opodstatňují (kromě jiného) i nejnovější sovětské výzkumy z oblasti ekonomiky vzdělání. Empirickými výzkumy dokazují přímou proporcionalitu mezi počtem vynálezů a úrovní vzdělání, mezi úrovní vzdělání a zvyšováním kvalifikace, mezi „produktivností pracovníka“ a jeho kvalifikací (Ž a m i n, K o n s t a n j a n 1971).

Se vzrůstem kvalifikovanosti práce však dochází k *poklesu její kontrolovatelnosti*, eventuálně ke stále náročnějším a složitějším možnostem její kontroly. Zatímco jednoduchou fyzickou prací lze kontrolovat zpravidla jen letným přehledem o počtu kusů, či váhových jednotek, tedy ryze kvantitativními kritérii, práci složitější provázejí stále více kritéria kvalitativní. Stanovení přesných kontrolních kritérií pro práci řídicí nebo vědeckou je už téměř nemožné a vyžadovalo by, aby kontrolující měl vyšší kvalifikační úroveň než kontrolovaný, se vši problematikou jeho profilace, specializace atd. (obr. 2).

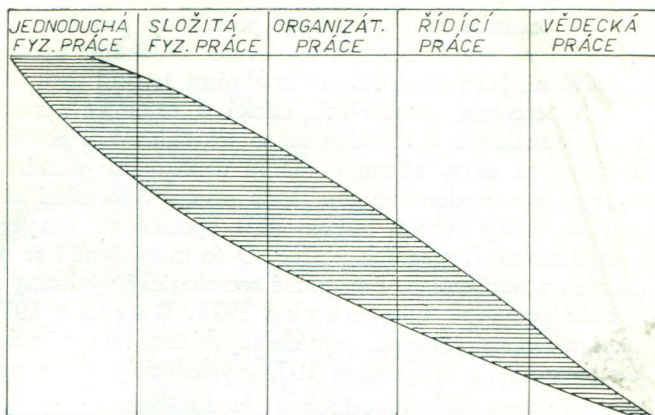
Vzniká tedy problém jak *optimalizovat* výkon pracovníků uváděných kategorií. Každá z nich má svoje rozpětí mezi minimem, jež lze kontrolovat a maximem, jehož individuální pracovník, vzhledem ke svým schopnostem, dispozicím, potřebám, vztahům a postojům schopen (po určitou dobu) dosahovat. *Růst výkonu* lze tedy ovlivňovat dvojím způsobem:

1. Posouváním kontrolovatelného minima směrem nahoru (tedy vytvářením stále účinnějšího a složitějšího kontrolního systému, který se na určitém stupni kvalifikovanosti práce stane víceméně neúčinným nebo alespoň neefektivním).

1. Vliv typů činnosti na tempo růstu produktivity práce [šířka křivky udává dimenzi (toleranci), ve které jev může probíhat]. — The effect of the types of activity on rate of the growth of labour productivity (the width of the curve shows the dimension [tolerance] in which the phenomenon can take place).

2. Možnost kontroly typů pracovních činností. — The possibility of the control of the types of work activity

2 Ovlivňováním pracovníka k překročení hranice výkonu, jež mu diktuje kontrolovatelné minimum. Kontrolovatelné minimum je tedy současně kritériem nepostižitelnosti. Jeho plnění postačuje k tomu, aby pracovník nebyl kritizován za nedostatečný výkon, aby nebylo a ani nemohlo být proti němu použito sankcí ze strany nadřízených.

Přitom je třeba mít stále na zřeteli skutečnost, že proces vědeckotechnické revoluce je současně i procesem zvyšování významu stále složitějších a kvalifikovanějších činností, že je procesem oprostování se od jednoduché fyzické práce, procesem nastolování *vědy jako výrobní síly*. Je tedy i procesem, kdy jednoduchá kontrola výkonu postupně ztratí svou účinnost a musí nastoupit jiný faktor — osobní *angažovanost* pracovníka, jeho vlastní zájem na výsledku práce, již vykonává. Potřeba angažovanosti je pak tím výraznější, čím je možnost kontroly práce daného typu nižší. Při grafickém znázornění, pak míru potřeby angažovanosti ve vztahu k uváděným typům činnosti vyjadřuje současně obr. 1. Je tedy zcela na místě, když společnost požaduje vyšší míru angažovanosti tam, kde její prostředky kontroly individuálních činností jsou nejméně účinné.

STIMULACE K PŘEKROČENÍ KONTROLOVANÉHO MINIMA

Zájem o překročení kontrolovatelného minima pracovní činnosti — pracovní angažovanost — nevzniká sama od sebe. Vytvářet a udržovat ji lze jen cílevědomou, kvalifikovanou aktivitou mnoha složek, zejména pak vedoucích pracovníků. Likvidovat ji lze i jednorázovým nedomyšleným aktem. Angažovanost v tomto smyslu je *sociologickou kategorií*; stavem, který lze ve společnosti (ve skupině, na pracovišti) vědecky rozvíjet, podporovat nebo tlumit. Vytvářet angažované jedince i pracovní kolektivy, dosahovat překračování kontrolovatelného minima podřízenými, by mělo být rozhodující náplní práce vedoucích pracovníků, základem jejich kvalifikace, chceme-li zvládnout úkoly, jež komplexní racionalizace práce (jako součást vědeckotechnické revoluce) předloží.

Člověk pracuje, aby uspokojil určitý okruh svých potřeb. Pomineme-li tradiční členění potřeb, používané především psychology (Pietrasinski 1968, Souček, Holubář 1965), můžeme jejich škálu zjednodušit takto:

1. primární (zajišťující zachování primitivní existence, tj. uspokojující v nezbytné míře potřebu najíst se, obléci se a bydlit);

2. sekundární (vytvářející podmínky pro homogenizaci s určitou societou, tj. dosažení určité úrovně stravování, oblékání, bydlení, společenského kontaktu a vzdělání, jako předpokladu konkrétní životní úrovně a životního stylu);

3. terciární (emociální, etické a estetické); nelze je vyloučit ze souběhu ani s primárními a zejména ne se sekundárními potřebami. Jsou jimi však vytlačovány na okraj zájmu a teprve uspokojení primárních a rozvoj sekundárních potřeb dává předpoklad pro jejich plnější uplatnění atraktivním životním stylem.

Současný stupeň vývoje naší společnosti nevytváří již patrně problémy v zajišťování primárních potřeb. O to intenzivněji se rozvíjí oblast potřeb sekundárních a terciárních. Empirické sociologické výzkumy nám přinášejí z této oblasti řadu poznatků (Jur ov s k ý 1971, B u r i a n 1971). Tak např. reprezentativní výzkumy populace zemědělských žen (B u r i a n 1970) z let 1965 a 1968, komparované s výzkumem 1971 vysledovaly tento posun potřeb:

Rok výzkumu: 1965 potřeba č. 1: dosáhnout vyšších příjmů,

1968	získat volný čas a méně namáhavou nebo mechanizovanou práci,
1971	zlepšit mezilidské vztahy na pracovištích.

Interpretace: po vytvoření materiálních *předpokladů* pro dosažení požadované životní úrovně, nastupují požadavky *realizace* těchto předpokladů atraktivnějším životním stylem. (K tomu je třeba získat odpovídající množství volného času.) Práce postupně přestává být jen zdrojem získání prostředků k materiální existenci člověka, ale stává se oblastí, v níž člověk chce realizovat ve stále vyšší míře svoje znalosti, schopnosti a dovednosti, v níž chce uplatnit svůj vztah k lidem a ke společnosti, v níž chce dosáhnout i jisté míry seberealizace v rovině emocionální, etické a estetické. V určité fázi vývoje nelze již nahrazovat morální frustraci materiálním blahobytem.

Není pochyb o tom, že nároky na práci (na kulturu práce, estetiku pracoviště a úroveň mezilidských vztahů, především pak na úroveň organizace a řízení práce) porostou adekvátně s mírou uspokojení potřeb primárních a sekundárních. Ze základních psychických potřeb člověka právě oblast práce je schopna zajišťovat podstatný díl; ať již jde o potřebu bezpečnosti a jistot, příslušnosti a uznání, seberealizace a porozumění, uplatnění znalostí i kulturního využití.

Protože uspokojení jednotlivých typů potřeb u různých skupin pracovníků je nestejně, hraje nabídka možnosti uspokojení jednoho typu potřeby jako motiv výkonu různou roli. Stimulace vyšší odměnou bude málo účinná u pracovníků, jejichž primární potřeby jsou zcela uspokojeny a k uspokojení sekundárních a terciárních potřeb jim chybí jen dostatečná míra volného času. Kromě toho nároky na potřeby sekundární a terciární budou vždy podstatně jiné u různých věkových kategorií, profesních a vzdělanostních skupin, budou se lišit i podle pohlaví, dalších demografických znaků a patrně i jiných kritérií. Účinná stimulace pracovní činnosti, stimulace výkonu, bude proto čím dál tím více vázána na respektování hodnotového systému pracovníků, na znalost jejich potřeb, postojů a zájmů se vši diferencovaností, již každý podnik jako sociální systém představuje. Je třeba počítat i s tím, že s nasyceností potřeb primárních a sekundárních budou v podmínkách rozvíjející se socialistické společnosti nabývat stále větší účinnosti i stimuly mimoekonomické. Tím rostou podstatně nároky nejen na sociologický výzkum pracovišť a teoretické rozvíjení marxistické sociologie práce, ale i nároky na úroveň řízení, ideologie a politiky (B i l a k 1972).

Proces racionalizace práce je neodlučně spojen s růstem významu vzdělání, jako podmiňujícího faktoru. Vědeckotechnická revoluce bývá definována jako etapa rozvoje společnosti, v níž vysoce kvalifikovaná duševní práce se stává rozhodující výrobní silou (Směrnice XXIV. sjezdu KSSS a XIV. sjezdu KSČ). Vzdělání je nezbytnou složkou kvalifikace a jeho význam v kvalifikačních nárocích moderních profesí stále narůstá (B u r i a n 1969). Proto také bývá vzdělání analyzováno ve vztahu ke kvalifikaci a k profesím a zkoumána jeho ekonomická funkce. Nejzajímavější studie této funkce vzdělání přicházejí v poslední době ze Sovětského svazu a předkládají fakta, jejichž publicita i praktické využití u nás, by měly být daleko širší. Dokazují správnost leninské koncepce rozvoje vzdělání jako nejdůležitějšího činitele růstu produktivity práce (L e n i n — Spisy 36), přinášejí konkrétní údaje o přírůstcích produktivity práce v přímé závislosti na úrovni vzdělání, o korelaci vzdělání a schopnosti přeorientovat pracovní zaměření, o mnohonásobném převýšení produktivnosti pracovníka ve srovnání s výší nákladů investovaných do jeho vzdělání (Ž a m i n, K o s t a n j a n 1971). Sovětský svaz první konstituuje „ekonomiku vzdělání“ jako samostatný vědní obor, jehož specifikou je prolínání metod ekonomické analýzy s metodami pedagogickými (včetně psychologie, fyziologie a sociologie) obor opírající se o širokou aplikaci sociologických výzkumů (Ž a m i n, K o s t a n j a n 1971).

Přestože ekonomická funkce vzdělání je prokázána, objevuje se současně s procesem obecného nárůstu úrovně vzdělání neřídka otázka, zda *vzhledem k úrovni rozvoje techniky a výroby* by nebylo na místě přibrzdit trend rychlého růstu vzdělání. Komunistická strana Sovětského svazu vyjádřila svoje stanovisko k tomuto problému zcela jednoznačně: „Existují (v našem národním hospodářství) úseky, kde úroveň technického rozvoje ještě nevyžaduje vysokého stupně vzdělání. Východisko z této situace není ve zpomalování procesu růstu vzdělání a kultury pracovníků, ale ve zrychlení technického pokroku.“ (G l e z e r m a n 1972). Tento postoj vyjadřuje důslednou orientaci nejen na efektivní *ekonomickou*, ale i účinnou *sociální* politiku.

Vzdělání totiž plní i v současnosti významnou funkci sociální. Je nositelem šance na určité společenské uplatnění; je spolutvůrcem celé řady zájmů; funguje k formování angažovaných postojů; je předpokladem využívání určitého rozsahu vědeckých poznatků; je podmínkou aktivní kulturní a umělecké činnosti i nezbytným prostředníkem pro pasivní přijímání vyšších kulturních a uměleckých hodnot. Vzdělání se stává stále více předpokladem pro realizaci *moderního životního stylu*. Můžeme si proto ověřit, že funguje rostoucí měrou jako rozhodující kritérium společenské prestiže individuální i profesní (K a p r 1967).

Pokusíme-li se vymezit složky vytvářející *prestiž osobnosti*, bude dnes vzdělání na jednom z čelných míst (patrně stabilněji než kategorie pracovního a funkčního postavení, charakterových vlastností, životních úspěchů, zkušeností, konkrétních znalostí a dovedností, životní úrovně a životního stylu aj.).

Prestiž profese (prestiž povolání) stojí rovněž na hierarchii hodnot, jež daná společnost přiznává jednotlivým složkám vytvářejícím jednak kvalifikační obsah profese, jednak představujícím kulturu profesní práce, jednak dávajícím šanci určité životní úrovně a určitého životního stylu. Postavení konkrétní profese na společenském žebříčku bude tedy v rozhodující míře závislé:

- na úrovni vzdělání, nezbytného k jejímu výkonu,
- na míře požadovaných schopností, dovedností, talentu,

- na nárocích na úroveň praktických zkušeností,
- na technické úrovni pracovní činnosti, již představuje (na podílu fyzické a duševní složky práce),
- na modernosti a technické vyspělosti pracovních prostředků sloužících k výkonu dané profese,
- na tradičních i proklamovaných postojích k profesi,
- na obecně přiznané míře společenské užitečnosti profese,
- na kulturnosti pracovního prostředí,
- na atraktivnosti pracovních podmínek (délce pracovního času, uspořádání směn, lokalizaci pracovišť, intenzitě práce a míře pracovního vypětí, možnostech odpočinku a dovolené, na sociálních vymoženostech apod.),
- na předpokládané úrovni mezilidských vztahů,
- na jistotách a perspektivách, jež profese pracovníkům zaručuje nebo nabízí,
- na rozsahu pravomoci a sociálních kontaktů spjatých s výkonem profese,
- na materiálních požitcích, jimiž profese vytváří předpoklad jisté životní úrovně,
- na souhrnu všech výše uvedených faktorů, jež ve vzájemné podmíněnosti jsou základnou určitého životního stylu.

Srovnáme-li vzestup či sestup prestiže některých profesí, můžeme přesně vymežit pohyb jednotlivých složek, který konečný efekt způsobil. (Např. vzestup prestiže povolání lékaře — kdysi felčara, ranhojiče, nebo naopak sestup prestiže „počestného povolání ševcovského“ v době nástupu průmyslové výroby obuvi.)

Stejným způsobem můžeme určit alespoň přibližnou míru společenské prestiže jednotlivých zemědělských profesí. Zjistíme, že naše současné zemědělství má již nejen profesně, ale i prestižně značně diferencovanou strukturu: v ní vzdělání je dominantním diferencujícím činitelem (B u r i a n 1970). Chceme-li, aby celému zemědělství, jako důležitému sektoru našeho národního hospodářství příslušela i prestiž odpovídající jeho významu a potřebám, musíme mu přiznat i nárok na strukturu vzdělání pracovníků rovnající se úrovni ostatních sektorů. V této soutěži naše zemědělství stále ještě podstatně zaostává, i když perspektivy jeho rozvoje jsou grandiózní a požadavky komplexní racionalizace vznesou právě na *lidský faktor* nároky nejpodstatnější.*)

RESTRUKTURACE LIDSKÉHO FAKTORU

Racionalizační proces v zemědělství se promítá v plné míře i do požadavků na strukturaci pracovních sil tohoto sektoru. Kromě nároků kvalifikačních, klade i požadavky nového uspořádání profesí. Vynucuje si snížení počtu pracovníků profesí, jejichž význam s růstem nových výrobních sil klesá (např. kočí, dělník v rostlinné výrobě) a naopak klade požadavek na početní růst nebo i vznik profesí netradičních (např. traktorista, kombajnér, mechanizátor). Vyhovět těmto požadavkům není zdaleka jednoduché: socialistický systém si nemůže dovolit vyházet pracovníky určité profese „na dlažbu“ pro „pokles poptávky“. Nastupuje problém jejich účelné dislokace, zařazení do jiných profesních skupin, přesun na jiná pracoviště. Poněvadž jde většinou o lidi nejstarších věkových kategorií,

*) Krajská správa Českého statistického úřadu v Brně, Výkaz o počtu odborníků podle vzdělání k 15. IX. 1970. (Z těchto údajů vyplývá, že v Jihomoravském kraji připadá na 323 320 pracujících v průmyslu 6636 vysokoškoláků, tj. 2,05 %, kdežto na 171 588 pracujících v zemědělství jen 1530 vysokoškoláků, tj. jen 0,89 %!)

je jejich zájem o mobilitu téměř nulový a schopnost přijímat nové sociální role nebo zaškolovat se do nových profesí je podstatně snížena. Jejich zájem o setrvání v pracovním poměru je znásoben dlouholetým zvykem na určitý typ práce, emocionálním vztahem ke konkrétní práci, k pracovišti, k lokalitě, někdy i k lidem a ke zvířatům. Navíc přistupuje potřeba zajistit si nárok na přiměřený starobní důchod, poněvadž ten se stal dnes již dominantní „jistotou“ nejstarších věkových kategorií. Citlivé řešení tohoto problému se stává nejen naléhavou záležitostí ekonomickou, ale i sociální a politickou.

Za nejsnadnější řešení problému se nejčastěji považuje — předložit účet tohoto dluhu, spláceného racionalizací našeho zemědělství, ženám. Podíl žen na procesu přeměn našeho zemědělství od samých počátků kolektivizace, přes překonávání celé řady potíží a dětských nemocí JZD i státních statků, až po současný stav vysoké stabilizace a konzolidace celého sektoru, byl obrovský. Mnohdy právě ženy představovaly tu aktivnější část zemědělské populace, přístupnější všem novotám a změnám, poněvadž jejich postavení v zemědělské výrobě bylo vždy podstatně horší než postavení mužů. Zemědělská žena představovala zpravidla pracovní kategorii, již se upírala jakákoliv kvalifikační úroveň, ale současně se od ní očekávalo plnění značného okruhu kvalifikovaných činností. „Zemědělská žena“ nebylo označení profese, ale nejnamáhavější práce s nejdělnější pracovní dobou; vše, co bylo náplní úmorného pracovního dne, týdne, roku a celého života zemědělských žen, bylo vykonáváno kdysi bez nároku na odměnu, bez šance na jakékoliv sociální a materiální výhody. Zemědělství zaručovalo ženám spolehlivě jen nízkou životní úroveň a nejzaostalejší životní styl.

Proto přístup žen k programu socializace zemědělství byl zpravidla pozitivnější a bezprostřednější a jejich očekávání, že touto cestou dosáhnou zlepšení vlastního postavení hmotného i společenského, byla vesměs plněna. Ale i ony se v tomto procesu podstatně změnily. Nabyly značné míry odborných poznatků a speciálních dovedností; značná část zemědělských žen představuje kategorii *kvalifikovaných* pracovníků. *Všechny* se ale podílejí na společensky prospěšné a ekonomicky efektivní práci. Změnilo se i jejich postavení v rodině; byl učiněn onen rozhodující krok, předpokládaný klasiky marxismu (L e n i n — Spisy 30) k jejich zrovnoprávnění. Jejich podíl na ekonomickém, společenském i politickém životě socialistického státu vzrůstá.

A pokud stále ještě vykazují nižší úroveň mezd za stejnou práci, nižší počet odpracovaných norem (jednotek, hodin) než jejich partneři, či nižší podíl účasti ve funkcích, v politickém a společenském životě, pak je to většinou důkaz toho, že naše společnost ještě na takových místech nepřekročila bariéru patriarchálních přežitků. Vždyť i 35 % posluchačů VŠZ (ve výzkumu 1968) se vyjádřilo, že je správné, aby žena za stejnou práci stejné kvality byla finančně hodnocena méně! (B u r i a n 1970). A to je názor nejmladší generace, jež jednou bude součástí naší inteligence!

Nepřekvapuje proto, že se objevují i v současnosti úvahy, hledající řešení problému sociální restruktury zemědělství ve volné a v podstatě ničím neomezené manipulaci s pracovními silami, jež představují ženy. Snaha zdůvodnit takové přístupy péčí o zdraví žen a zájmem o zdravý vývoj rodiny je plytká a nevěrohodná. Na jedné straně se opírá o skutečnost, že jednoduché fyzicky namáhavé práce budou postupně vytlačovány a nahrazovány mechanizací, tedy prací méně namáhavou, kvalifikovanější a lépe odměňovanou. Zájem žen (zejména mladé generace) o kvalifikovanou, mechanizovanou, méně namáhavou a lépe placenou práci v zemědělství byl již prokázán (B u r i a n 1970). Přesto se často

soudí, že tuto práci (hlavně méně namáhavou a lépe placenou) by měli v budoucnu vykonávat muži.

Odmyslíme-li si, že takové řešení je v rozporu s marxistickým řešením „ženské otázky“ v socialismu, nevezmeme-li vůbec v potaz, že politika strany a našeho státu směřuje k důslednému zrovnoprávnění žen, a to i v oblasti zemědělství (L e n i n — Spisy 29, 30, 32, 33, Š t r o u g a l 1972), nemůžeme opomenout fakta, jež nám nabízí sama praxe:

1. Ekonomická činnost žen se stala nejen základem jejich emancipace, ale i atributem socialistické společnosti a světového vývoje. Upustit od ní, znamená jít zpátky. Zbývá tedy jen hledat cesty její optimalizace.

2. I ženy zemědělců chtějí dosáhnout všech výhod spojených s ekonomickou činností. Tu jim musí poskytnout především zemědělství. Pokud to zemědělství (ani vesnice) nedokáže, bude invaze venkovského obyvatelstva do měst pokračovat. Je otázka, zda tak rychlý únik pracovních sil z vesnice bude pro racionalizační trendy našeho zemědělství přínosem.

3. Socialismus je svou podstatou spojen se vzděláním (G e r l o c h 1971). Vzdělání není v tomto systému rozdělitelné na vzdělání pro muže a vzdělání pro ženy. Má-li být společensky efektivní, musí být ekonomicky využito. Tedy i ženám musí být poskytnuta šance na jeho realizaci, šance v leninském pojetí rovnoprávnosti pohlaví (L e n i n — Spisy 30).

4. Pokud ženy vždy nesplňují očekávaný výkon a pracovní zájem, je to většinou proto, že jejich postavení v rodině, v domácnosti a někdy i ve společnosti není rovnoprávné; že jejich zátěž mimoprofesionální problémy je daleko větší než zátěž mužů. Lze tedy uvažovat o tom, zda ji této zátěže silami socialistické společnosti zbavit, nebo zda tuto zátěž jen respektovat a vytvořit podmínky pro pracovní uplatnění i s ní, či zda z této zátěže učinit zbraň fungující proti ženám.

5. Nelze nevízt v potaz i prestižní a „vyzařující efekt“ hodnoty vzdělání. Žena je sdělovatel prvních poznatků, společenských kritérií a kulturních hodnot. Úroveň matek se odráží v úrovni dětí. Úroveň žen poznamenává úroveň rodin. Musí být zemědělství v tomto ohledu zaostávající sférou?

Poslední výzkumy oblasti nároků na vzdělání naší zemědělské populace přinesly důležité poznatky, jež třeba respektovat, má-li se tento sektor stát stabilizačním faktorem našeho národního hospodářství, bezporuchově se vyvíjejícím k nejvyšším formám, modelovaným postupem vědeckotechnické revoluce. Tyto výzkumy zjistily značný zájem zemědělské populace o zemědělství jako sféru budoucího pracovního uplatnění pro svoje syny a dcery. Uplatnění dětí v zemědělství je však u nich vázáno na vysokou úroveň — vzdělání! (B u r i a n 1971). U chlapců nejvyšší hodnoty dosahuje vzdělání vysokoškolské, u dívek bezpečně dominuje vzdělání středoškolské. K úrovni vzdělání pochopitelně adresují respondenti i odpovídající typ pracovní činnosti.

Dokáže naše zemědělství využít této poptávky po vzdělání ke zrychlení vývoje a technického pokroku? Nebo se dá cestou zpomalení růstu vzdělání a kultury pracovníků, aby technický rozvoj jednou pohodlně dohnal úroveň svých tvůrců a ovladatelů?

Máme se kde poučit. Představitelé Komunistické strany Sovětského svazu vyjádřili v této oblasti trend socialistické společnosti jednoznačně: „Současná úroveň výroby a vědeckotechnický pokrok stále více sblíží práci dělníka a rolníka s prací inženýra, technika a agronoma. Důležitou úlohu zde hraje *rychlý růst vzdělání a kultury všeho obyvatelstva*. Strana se snaží o to, aby všichni dělníci a všichni rolníci byli vzdělaní v nejširším smyslu tohoto slova, aby v plné

míře využívali svých tvůrčích schopností a aktivně se zúčastnili duchovního života celé naší společnosti“ (Brežněv, cit. Glezerman 1972). V SSSR dnes již 55 % dělníků dosahuje středoškolského a vysokoškolského vzdělání. Rolníci této úrovně dosahovali ze 66 % už v r. 1967. Podle sčítání lidu v r. 1970 tvořily 3/4 obyvatel měst a více než 1/2 obyvatel vesnic osoby se středoškolským a vysokoškolským vzděláním. Úplné středoškolské vzdělání se stává základním typem vzdělání mládeže již od r. 1975.

Leninská teorie socialismu jako systému spjatého svou podstatou s rozvojem vzdělání a vědy se stala praxí. Úspěchy, jichž Sovětský svaz dosahuje, jsou dostatečným důkazem správnosti této cesty, jež je aplikovatelná v plném rozsahu i v našich podmínkách.

Literatura

- BEBEL A., 1962, Žena a socialismus. Praha.
- BILAK V., 1972, O hlavních úkolech ideologické práce po XIV. sjezdu KSC. Zpráva ze zasedání předsednictva ÚVKSC z 26. X. 1972, RP 30. X.
- BLUCHA J., 1969, Kvalifikace jako sociologická kategorie. Academia, Praha, seš. 1.
- BURIAN A., 1969, K sociologickým problémům kvalifikace a profesionalizace žen pracujících v našem zemědělství. Kand. dis. práce, Brno : 26-48.
- , 1970, Vliv industrializace na postavení žen pracujících v našem zemědělství. Záv. zpráva stát. výzk. úkolu, Brno.
- , 1971, K problematice vývojových trendů profesionální struktury v zemědělství Českých zemí. Acta Univ. Agric. Brno, Fac. Agroekon. Serie D 7, 4 : 465, 482, 476-478.
- , 1971, Sociologické náhledy do problematiky řídicí práce. OS Fed. min. hut. a stroj., Brno.
- GERLOCH V., 1971, Inteligence a socialismus. Nová mysl 1 : 21.
- GLEZERMAN G. E., 1972, Hospodářská a sociální politika KSSS. Společenské vědy v SSSR 2 : 78.
- JUROVSKÝ A., 1971, Spokojenost s pracou a jej činitele. ČVÚP, Bratislava.
- KAPR J., 1967, Prestiž povolání. Sociologický časopis 6 : 740-748.
- KŘENEK F., 1969, Sociologie zemědělského podniku. IPVPZVŽ, Praha.
- LENIN V. I.: O úkolech ženského dělnického hnutí v Sovětské republice. Spisy 30, Praha 1955 : 32-38.
- , Sovětská moc a postavení ženy. Spisy 30, Praha 1955.
- , Spisy 29, Praha 1955 : 423, Spisy 30 : 115-117, Spisy 32 : 164-165, Spisy 33 : 44, 233-234.
- MACKH G., 1970, Wandlungen in der gesellschaftlichen Stellung der Frau, abgelesen am Auflagenvergleich der Brockhaus Enzyklopädie und anderer Lexika. Erlagen-Nürnberg.
- OSIPOV G. V., 1965, Sociologija segodnja. Moskva.
- PIETRASIŃSKI Z., 1968, Praktická psychologie práce. Praha : 65-75.
- RICHTA R., 1967, Civilizace na rozcestí. Praha.
- SAGARA D., 1967, Teoretické předpoklady iniciativy družstevných rolníků. Sb. ÚVTI-Sociologie a historie zemědělství 3, 2 : 93-104.
- SOUČEK J., HOLUBÁŘ Z., 1965, Úvod do sociální psychologie pro učitele. Praha. : 16-29.
- ŠTROUGAL L., 1972, Projev na VIII. celostátním sjezdu JZD. ZN 27. 4.
- TAUBER J., 1965, Kdo žije na vesnici. České Budějovice.
- ZAMIN A. V., KOSTANJAN S. L., 1971, Ekonomika vzdělání. Praha : 11-27.
- Směrnice XXIV. sjezdu KSSS k pětiletému plánu rozvoje národního hospodářství v letech 1971-1975. RP, Praha 1971 : 8-12, 46.
- Rezoluce XIV. sjezdu KSC a Směrnice XIV. sjezdu KSC. Praha 1971 : 33, 83.

Došlo dne 20. 12. 1972

Нěkтерé социологицкэ проблемы рационализаци прáце в нашем земеделствí

Proces racionalizace práce v našem zemědělství jako součást vědeckotechnické revoluce se bude plně promítat do problematiky „lidského faktoru“. Základní sociologické aspekty tohoto procesu lze vymezit takto:

1. Potřebou překročení kontrolovaného minima výkonu. Tato potřeba vyplývá z růstu významu vysoce kvalifikovaných činností na tempo zvyšování produktivity práce, jež nesou s sebou i pokles kontrolovatelnosti výkonu nebo alespoň snižují možnost jeho kontroly běžnými kritérii. Řešením problému je vytváření angažovaných pracovníků.

2. Hledání účinných stimulů k překračování kontrolovatelného minima výkonu. K účinné a ekonomicky efektivní stimulaci pracovníků je třeba znát míru nasycenosti jejich potřeb a jejich hodnotový systém. To vyžaduje široké použití sociologických výzkumů a jejich praktickou aplikaci.

3. Růstem funkcí vzdělání. Ekonomická funkce vzdělání je stále intenzivněji prováděna funkcí sociologickou; zejména ve faktoru prestiže (profesní i individuální) a v předpokladu kulturního typu životního stylu.

4. Restrukturaci „lidského faktoru“. S pokračující vědeckotechnickou revolucí budou nutně vznikat nové profese, jiné budou postupně zanikat. Růst nároků na vzdělání povede k potřebě získávat mladé kvalifikované kádry do zemědělství. Protože atributem atraktivní profese je značný podíl duševní práce a požadavek vysoké úrovně vzdělání, bude musit i naše zemědělství být v blízké budoucnosti sektorem, který takovou práci bude nabízet. Plné uplatnění bude musit zajišťovat i ženám, které v něm budou chtít i v budoucnu najít možnost rovnoprávné realizace svého vzdělání a svých schopností ekonomicky efektivní činností. Citlivě bude třeba řešit i problém nejstarších věkových kategorií pracovníků, které chtějí, aby jim sektor, jemuž obětovaly svoje celoživotní úsilí, zajistil dosažení starobního důchodu, který se stává jednou z jejich centrálních životních jistot.

Некотóрые социологицеские проблемы рационализации труда в нашем сельском хозяйстве

Процесс рационализации труда в нашем сельском хозяйстве как составная часть научно-технической революции полностью войдет в проблематику «человеческого фактора». Основные социологические аспекты процесса следующие: 1. Необходимость превышения контролируемого минимума трудовой нормы, вытекающая из роста значения высококвалифицированной деятельности и темпа повышения производительности труда, что вызывает и ослабление контролируемости трудовой нормы или же снижает контроль над ней с помощью обычных критериев. Решение проблемы усматривается в привлечении заинтересованных работников. 2. Поиск эффективных стимулов превышения контролируемого минимума трудовой нормы. Для этого надо знать меру насыщения запросов работников и идейную систему, что требует широкого применения социологических обследований на практике. 3. Рост функции образования. Экономическая функция образования все чаще сопровождается социологической, особенно в факторе престижа (профессионального и индивидуального) и в предпосылке культурного типа стиля жизни. 4. Реструктуризация «человеческого фактора». По мере развертки научно-технической революции будут возникать новые профессии, другие будут отмирать. Рост потребности образования приведет к необходимости привлекать молодые, квалифицированные кадры в сельское хозяйство. Так как атрибутом привлекательной профессии является в большой мере умственный труд и высокий уровень образования, сельское хозяйство в близком будущем должно стать сектором, способным предложить именно такой труд. Он будет должен предоставить полное применение способностей также женщин, которые захотят найти в нем возможность равноправного осуществления своего образования и способностей к экономически эффективной деятельности. Необходимо тактично решить и проблему самых старых возрастных категорий работников, по праву требующих от сектора, которому они посвятили все свои жизненные стремления, обеспечить им пенсию по старости, которая становится одним из их центральных жизненных постулатов.

Some Sociological Problems of Work Rationalization in Czechoslovak Agriculture

The process of the rationalization of work in our agriculture as a part of the scientific and technical revolution will exert its due influence also on the problems of the „human factor“. The basic sociological aspects of this process can be defined as follows:

1. The need is entailed by the increasing importance of activities, requiring high skills, for the rate of labour productivity growth; these activities reduce the controllability of performance, or decrease the possibility of performance control according to current criteria. Workers of high moral quality and sense of responsibility would remove the problem.

2. The search for effective stimuli for exceeding the controllable minimum performance. For effective stimulation of workers it is necessary to know the degree of the satisfaction of their needs and their system of values. This requires a wide use of sociological research and its practical application.

3. The growth of education levels. The economic function of education is being increasingly accompanied by the sociological function, especially in the factor of prestige (professional and individual) and in the prerequisites for the cultural type of the style of living.

4. Restructuralization of the „human factor“. New professions will necessarily occur and others will gradually disappear as a results of the scientific and technical revolution. The increased requirements for education will entail the call for skilled, educated young cadres in agriculture. A typical feature of an attractive profession is a large proportion of mental work and the requirement for a high level of education — hence our agriculture should become a field offering such work in the nearest future. The same possibilities should be offered also to women who will, also in future, seek equal conditions for the use of their education and skills in economically effective activities in this field of human activity. A very sensitive approach should be chosen for the solution of the problem of the oldest age categories of workers who have the right to demand their old-age pension, becoming one of their central life securities, from agriculture as a national-economy branch for which they have worked all their life.

Einige soziologische Probleme der Arbeitsrationalisierung in unserer Landwirtschaft

Der Prozeß der Arbeitsrationalisierung in unserer Landwirtschaft als ein Bestandteil der wissenschaftlich-technischen Revolution wird sich vollkommen in die Problematik des „menschlichen Faktors“ widerspiegeln. Die grundlegenden soziologischen Aspekte dieses Prozesses können auf folgende Weise abgegrenzt werden:

1. Durch Bedarf an Überschreitung des kontrollierbaren Leistungsminimums. Dieser Bedarf geht aus der Zunahme an Bedeutung der qualifizierten Tätigkeiten für die Tempoerhöhung der Arbeitsproduktivität hervor, was mit sich auch eine Abnahme der Leistungskontrollierbarkeit bringt oder zumindest die Möglichkeit deren Kontrolle anhand üblicher Kriterien vermindert.

2. Suche nach wirksamen Stimuli zur Überschreitung des kontrollierbaren Leistungsminimums. Für eine wirksame und ökonomisch effektive Stimulation der Arbeiter ist es notwendig den Sättigungsgrad deren Bedürfnisse und ihr System der Werten zu kennen. Das erfordert eine breite Ausnutzung von soziologischen Untersuchungen und deren praktische Applikation.

3. Durch Anwachsen der Ausbildungsfunktion. Die ökonomische Ausbildungsfunktion wird immer intensiver durch eine soziologische Funktion begleitet; insbesondere im Faktor der Prestige (professionelle und individuelle Prestige) und in der Voraussetzung des kulturellen Typs von Lebensstil.

4. Durch eine strukturelle Umgestaltung des „menschlichen Faktors“. Mit der voranschreitenden wissenschaftlich-technischen Revolution werden notwendigerweise neue Professionen entstehen, andere werden verschwinden. Der Anstieg von An-

sprüchen auf die Ausbildung wird zum Bedarf an die Werbung von jungen qualifizierten Kadern in die Landwirtschaft führen. Da ein erheblicher Anteil der geistlichen Arbeit und Erforderung eines hohen Ausbildungsgrades Attribute einer attraktiven Profession sind, wird auch unsere Landwirtschaft in einer nahen Zukunft ein Sektor sein müssen, der solche Arbeit anbietet. Eine vollkommene Geltung wird den Frauen dieser Sektor sichern müssen, die in ihm auch in der Zukunft eine Möglichkeit suchen werden, ihre Ausbildung und Fähigkeiten durch eine ökonomische effektive Tätigkeit gleichberechtigt zu realisieren. Bedächtig ist auch das Problem der ältesten Alterskategorien von Mitarbeitern zu lösen, die mit Recht vom Sektor, dem sie ihre Lebensanstrengung gewidmet haben, eine Sicherstellung einer Altersrente erfordern, die zu einer deren zentralen Lebenssicherheiten wird.

Adresa autora:

JUDr., PhDr. Antonín Burian, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Brno, Smetanova 49
